

внутрішня дисципліна, культурна гнучкість та націленість на експансію в єврейські діаспори дозволяє рухові Хабад Любавич добре адаптуватися у різних країнах сучасного світу і досить міцно вкорінюватися в них.

Готовність спілкуватися зі своїми послідовниками і регулярна практика таких зустрічей сприяла поширенню популярності Хабад Любавич не лише серед прихильників Хабаду, а й поміж іншими релігійними і нерелігійними євреями. Одна із новацій Хабаду – святкування релігійних іудейських свят на площах міста – сприяє популяризації ортодоксального іудаїзму і формуванню толерантних міжконфесійних відносин.

На початку третього тисячоліття Хабад Любавич стає головною силою з відновлення іудейських традицій на всьому пострадянському просторі, в тому числі і в Україні. Духовну підтримку українського єврейства Сьомий Любавицький Ребе вважав одним зі своїх завдань, тому лібералізація тоталітарної системи і падіння атеїстичної імперії надали можливість реалізувати ідею відродження єврейської релігійності. Висока організованість і збалансована внутрішня структура даної релігійної течії у поєднанні з розумінням необхідності інтенсифікації релігійних процесів пострадянського єврейства зумовили високу активність посланників Ребе в Україні. Використовуючи накопичений упродовж десятиліть досвід, Хабад Любавич зміг імплементувати до сучасного українського контексту механізми залучення світського єврейства до релігійного життя, актуалізувати духовну, культурну і соціальну роль релігійної громади в житті сучасної людини. Ресурсна забезпеченість у поєднанні з послідовністю у вкоріненні традиційних єврейських цінностей має своїм наслідком створення всіх необхідних умов для повноцінного релігійного життя єврея. Зростає кількість синагог і релігійних центрів, відроджується релігійна освіта і традиція. Спрямованість на активний діалог з суспільством дає можливість руху Хабад Любавич успішно конкурувати і перемагати інших репрезентантів іудаїзму в Україні – не лише відносно нових реформованих рухів, а й традиційних для України ортодоксальних громад.

9. ЗРОСТАННЯ РОЛІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ЧИННИКА В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Іслам на українських теренах має більш як тисячолітню історію. Проте після винищення ісламського світу на українських землях засобом сталінського вандалізму, зокрема депортацією кримсько-татарського народу, що сповідував іслам, в Середню Азію, знищенням мечетей і медресе, репресуванням духовних осіб ісламу, ми про цю релігію згадували переважно в минулому часі або при описанні подій, пов'язаних із мусульманством зарубіжжя.

Аналіз нинішньої ситуації в мусульманському середовищі України свідчить про те, що на наш час процес формування його мережі вже практично відбувся. Офіційно на початок 2008 року зафіксовано 1138 мусульманських організацій. Більша кількість їх (88,3%) нині зосереджена в Криму. Це переважно кримські татари, які повернулися з депортації на рідні землі. Окрім Духовного Управління мусульман Криму (960 організацій на 2008 рік), в Україні функціонує ще Духовне Управління мусульман України (центр в Києві, 70 організацій) і Духовний Центр мусульман України (офіс в Донецьку, 22 організації). На початок 2008 року діяли ще й незалежні організації мусульман (біля 60), які не входили до названих юрисдикцій. В 2008 році розпочали активну діяльність РУНМОУ «Київський муфтіят» та Духовне Управління мусульман України «Умма». Жодний із названих центрів не може представляти всіх мусульман нашої країни, хоч на це претендує ДУМУ, глава якого перебрав на себе титул «муфтія мусульман України». Існує також прагнення кримського управління, враховуючи його найчисельнішість, постати в ролі головного ісламського центру України. Все це, зрозуміло, викликає певну напруженість у відносинах між названими релігійними інституціями, взаємні звинувачення, навішування різних ярликів на їх лідерів і вірних. «Позатамімовські» спільноти мусульман (в т.ч. й незалежні громади, а їх понад шістьдесят), прагнуть все ж якось домовитися між собою з метою утворення єдиної для України організаційної структури, погоджуючись навіть на знаходження її центру в Сімферополі і водночас якоїсь автономної керівної структури в Києві. Проте не завжди в цьому вони знаходять порозуміння з кримським муфтіятом та й дещо невизначено тут діє Донецький Центр. Толерантність відносин між ДУМУ й іншими управліннями мусульман України не може бути налагодженою ще й тому, що Ахмед Тамім, а відтак і очолювана ним мусульманська спільнота – ДУМУ, оголошується іншими належною до такої течії ісламу як хабашізм, яка розглядається в сунізмі як сектантство.

Але оскільки в цих протистояннях проглядається не тільки суб'єктивний чинник – прагнення до лідерства, а й об'єктивний – різний етнічний контингент вірних, то здолати наявні між названими центрами мусульман протистояння навряд чи буде можна. Якщо муфтію ДУМУ Ахмед Тамім наполягає на понаднаціональному характері ісламу і не враховує національний чинник в релігійному житті підпорядкованих йому громад (а вони об'єднують представників різних національних меншин, на матірних землях яких домінує іслам – башкир, узбеків, азербайджанців, дагестанців, туркмен тощо), то три інші управління (ДУМК, ДЦМУ ТА ДУМУ «Київський муфтіят») сформовані переважно на національній основі: ДУМК ввібрало татар кримських, а ДЦМУ та «Київський муфтіят» – татар волзьких (кол. болгар). Незалежні громади мусульман також мають переважно татар волзьких. Етноконфесійність вірувань останніх стоятиме перешкодою на шляху їх можливого об'єднання, а відтак залишатиме ґрунт для протистояння мусульманських управлінь. Так, ДУМК надто агресивно

сприймає поширення в Криму громад ДУМУ, називаючи їх сектантами-хабашистами.

До цього домішуватиметься ще й своєрідна конкуренція за регіони впливу між зарубіжними опікунами мусульман України. Якщо ДУМК знаходить підтримку переважно у мусульман Туреччини, то ДЦМУ – зрештою виходить на підтримку арабських країн, зокрема й тих, де впливовими є ідеї ваххабізму. Незалежні громади також налагоджують зв'язки з мусульманськими країнами, зокрема Лівією. Тісні зв'язки з мусульманами Росії має «Київський муфтїят». Такий розподіл впливів зрештою є сприятливим для України, бо ж найбільша мусульманська спільнота є менш екстремістсько-релігійно налаштована, а якщо в її середовищі й з'являються такі настрої, то вони зумовлені не релігійними, а соціально-політичними чинниками, які держава може нівелювати.

Протистояння ДУМК і ДЦМУ знайшло свій вияв і в місяці виборчих президентських перегонів, бо ж якщо перша інституція відкрито заявила про свою підтримку В. Ющенка, то друга – В.Януковича, якщо перша, всупереч діям владних структур Криму, заявила про належність півострова до Української держави, то друга – підтримала «східно-південних сепаратистів». Настрої мусульман Донеччини виражала також Партія мусульман України, яка, більше того, прагнула різними засобами (і це їй частково вдалося) навіть розколоти однотайність мусульман Криму. Аналогічна картина спостерігається і під час неодноразових виборів до Верховної Ради.

Відтак якщо протиріччя між ДУМУ, з одного боку, і ДУМК, «Київським муфтїятом» та ДЦМУ, з другого, лежить переважно у сфері релігійній, то протиріччя між ДУМК і ДЦМУ вже знаходяться у сфері етнополітичній і їх здолати не так просто. Певно що вони будуть залишатися ще надовго. Саме вони будуть слугувати чинником, який заважатиме єднанню мусульман України.

Нормалізація відносин між різними управліннями мусульман залежить насамперед від характеру відносин їх керівників. Протистояння між ними нині набуло відкритої форми, через пресу і радіо оприлюднилися їх взаємозвинувачення в прозелітизмі, навіть в антидержавній діяльності чи посібництві ваххабізму. Держава має взяти тут на себе роль арбітра міжособистісних відносин, бо ж це протистояння негативно позначається на сприйнятті ісламу громадською думкою, при організації паломництва мусульман з України до святих місць, на можливостях проведення в країні загальному мусульманських акцій, на зв'язках з мусульманськими країнами тощо.

Відтак іслам, як духовний феномен, владно і повсетериторіально входить в релігійне поле України (його організації становлять десь 3,4 відсотки загальної кількості релігійної мережі країни). Але, як бачимо, входить він не зовсім мирно, що б відповідало навіть вираженій в його назві сутності – покійність, не монолітно, а організаційно розколотим.

Іслам все гучніше заявляє про своє буття в різних сферах суспільних реалій України. Проте нині жодний із існуючих в нашій країні його релігійних центрів не презентує всіх українських мусульман, а відтак не може офіційно й одноосібно виступати від їх імені ні перед нашою державою, ні перед інституціями зарубіжжя.

При розгляді питання співвідношення ісламу з політикою ми виокремлюємо загальноукраїнський і локально-кримський рівні цього процесу. Україна, як член світової спільноти, загалом налаштована толерантно щодо мусульманського світу, не має якихось і в чомусь загострених відносин із країнами ісламу. Вона виявляє виважену підтримку інтересів цих країн під час вирішення їх долі у різних міжнародних інституціях. Не підспівуючи міжнародному сіонізму і виявляючи водночас певну байдужість до антисемітських чи антиізраїльських витівок різних громадських спільнот, держав чи інституцій, Україна тим самим зберігає рівновіддаленість свого буття у світовому співтоваристві і в такий спосіб толерантизує міжконфесійні відносини у світі. Проте, з певною оглядкою на Ізраїль (і це особливо виявилось в час президентства В. Ющенка), Україна не йде на налагодження навіть вигідних для себе контактів, зокрема в енергетично-паливній сфері, з країнами мусульманського світу.

Що стосується локального рівня – Криму, де компактно зосереджена, як для України, найбільша мусульманська умма, то ситуація тут, судячи з інформацій преси і наших особистих бесід з керівниками мусульманських спільнот, не є простою (Булатов А. Внутриисламские процессы в Автономной Республике Крым // Релігійна свобода. – 2008. -№13.- С.274-282). Ускладнюють цю ситуацію цілий ряд чинників, а саме:

1. Певна довільність і волюнтаризм у сфері державно-церковних відносин, коли владою АРК явно фаворизується Московсько-Православна Церква і в різний спосіб обмежується діяльність інших конфесій і церков. Це веде до радикалізації тут ісламу, сприяє консолідації тих мусульман, які зорієнтовані на ідеї побудови на півострові мусульманської держави. Кількість прихильників цієї ідеї, як зазначає заступник голови Комітету з питань релігій республіканського Кабміну А. Булатов, особливо серед молоді, неухильно зростає (Булатов А. Міжконфесійний дискомфорт: торжество розуму сподівання на Бога//Голос Криму. 2005. - №47). Реєструючи непідпорядковані ДУМК релігійні спільноти, кримська влада в такий спосіб вносить розкол в мусульманське життя Автономії. А оскільки ці релігійні структури, що є нетрадиційними для кримськотатарського ісламу, найчастіше вивляють мусульманський радикалізм, то це сприяє формуванню серед громадськості півострова негативної громадської думки щодо мусульман загалом.
2. Ситуація у сфері міжнаціональних і міжконфесійних відносин, переважно російської та кримськотатарської спільнот, московсько-

православних і мусульман, є в Криму такою, що знаходиться на межі появи силових методів їх розв'язання, з'явлення в автономії міжнаціональної чи міжрелігійної війни. Московське Православ'я за підтримки республіканської влади проникло практично у всі організації багатоконфесійного кримського суспільства, зокрема в дошкільні і шкільні заклади, військові частини і в'язниці, діє там нібито від імені всіх релігійних спільнот Автономії, а насправді насаджує там свою російсько-православну ідеологію (Там само). Дійшло до того, що десь 40% кримських студентів під час соціологічного опитування заявили про необхідність виселення кримських татар із півострова, 20% їх виявили байдужість щодо цього. Кримська преса в масі своїй також просякнута антимусульманськими настроями. Ось деякі з її заголовків: «Коран говорить: убей!», «Вандали наругались над православної святыней», «Нас распяли на наших же крестах» та ін.

3. Невирішеність питання земельних наділів репатріантів, реституції майна релігійних спільнот, зокрема мусульман, які претендують на 80 тисяч будинків, бібліотеки, ряд мечетей, кладовищ, азизів (священних об'єктів) тощо. Значна частина кримських татар розселена по півострову дисперсно, але є біля 300 поселень компактного їх проживання. Проте з 1989 року, тобто початку повернення кримських татар на батьківщину, більше третини їх не забезпечені водою, в 25 немає постійної електрики, рівень газифікації і забезпечення дорогами із твердим покриттям становить біля 5-8% від необхідного. За рахунок побудованого житла забезпечено лише 12,5% тих татар, які повернулися на батьківщину. Зареєстровано 6100 сімей, які стоять на черзі на отримання житла. Різними видами праці в Криму зайнято біля 66 з 262 тисяч кримських татар. На рідній мові навчаються діти лише в 15 школах, а там їх всього 4170, що становить лише десь одну десяту дітей шкільного віку. Йде інтеграція кримськотатарської молоді в російське суспільство, а зрештою – зникнення самої нації (Доклад Председателя Меджлиса М.Джемилёва на четвертой сессии IV Курултая крымскотатарского народа. –Симферополь, 2005. - С. 14-16).
4. Партія регіонів, яка нині очолює представницьку владу Автономії, за останні п'ять років втратила багато зробленого раніше для кримських татар, чим формує негативну думку у цього народу щодо України взагалі. Не працює Міжнаціональна рада, тихо померла Асоціація національних громад, яка раніше успішно діяла при Верховній Раді АРК. Багато ЗМІ Автономії фактично розпалюють міжнаціональну і міжконфесійну ворожнечу, спотворюють у вигідному для російського етносу ракурсі історію, ображають національні почуття кримчан різних національностей. Не вирішене питання повного повернення і облаштування кримських татар на їх історичній батьківщині, хоч

була програма зробити це протягом 10 років і на неї було витрачено більше мільярда гривень. Репатріація кримських татар проведена лише наполовину. Наявна в Автономії антитатарокримська кадрова політика, антитатарокримська (а заодно й антиукраїнська) освітня зорієнтованість влади.

5. Наявність сецесіоністського конфлікту етнополітичного і етноконфесійного характеру, коли протилежні орієнтації можуть взагалі актуалізувати питання подальшої долі автономії Криму, а то й призвести до міждержавного протистояння України і Росії з підключенням до вирішення проблем міжнародних спільнот. Як зазначав у своїй доповіді на сесії Курултаю М. Джемільов, істотним фактором в Криму є те, що понад 70% проживаючих тут російськомовних громадян налаштовані по-російськи, вбачають майбутнє Криму у складі Росії, негативно ставляться не лише до Меджлісу кримськотатарського народу, а й взагалі до всіх кримських татар.

Незаперечним фактом є те, що саме наявність на півострові кримськотатарського етносу, біля тисячі його мусульманських громад не дає можливості зреалізувати затію кримсько-російської спільноти, всіляко підтримувану імперіалістами Росії (в тому числі й невимовно її державним керівництвом), щодо включення Криму до Російської Федерації. Визначаючи нинішню позицію Росії з кримського питання, коли не вдалося в якийсь спосіб денонсувати документ хрущовських часів про передачу півострова до складу України, відомий російський політик Немцов зазначає: «З Україною не треба воювати. Україну треба купувати». Відтак треба міняти традиційні збройні війни, які велися в минулому заради загарбання чужих територій, на новітні – економічні, політичні, релігійні, що й активно зреалізовує Російська Федерація.

Росія вже так «скупила» Крим, що вважати його повністю українським не можна. **Він є українським лише де-юре, але не де-факто.** По-перше, наявність Автономії, а відтак у неї і своєї Конституції і своєї специфічної місцевої влади виокремлює Крим в адміністративній структурі нашої країни, не робить його правовий статус аналогічний областям України. То ж можна погодитися з тими політичними інституціями, які порушують питання ліквідації автономного статусу Криму. Владні структури півострова в той чи інший спосіб ігнорують київську владу, спонукають її міняти свої рішення щодо Криму на угоду проросійському керівництву Автономії (згадаймо принагідно зміщення з посади прем'єр-міністра Криму А. Матвієнка). По-друге, російський капітал здійснює в Криму фінансову та інвестиційну інтервенцію, звідси витісняються далекозарубіжні інвестори. За різними джерелами десь 50-67% господарств півострова вже є російськими. По-третє, в мілітарному плані Крим не є українським, бо ж українські збройні формування тут є незначні, а Росія має на півострові свій Чорноморський флот, розміщені в різних містах військові частини, а в додаток - ще й проросійські козацькі формування, спільноти скінхедів. По-четверте, більшість

громадян Криму є етнічними росіянами, наявний тут значний прошарок зросійщених українців і громадян різних національних меншин, які також не сприймають українськість. Українська громада Криму не є організованою і поводить себе тут в переважній більшості у руслі малоросійства. По-п'яте, не працюють на єдність з Україною владні структури Криму – його фактично проросійська Верховна Рада, уряд. В суспільне життя Криму ними практично не допускається будь-що українське. Так, організовано супротив відкриттю на півострові українських шкіл, на голодному пайку утримується українська преса, мусується питання кримсько-державності російської мови тощо. Пошесте, кримська громадськість в переважній своїй більшості протистоїть входженню України в Євросоюз і НАТО й водночас виступає за більш активне прилучення її до СНД, продовження після 2017 року перебування в Севастополі російської військово-морської бази, за утворення якоїсь східнослов'янської федерації тощо.

На дестабілізацію в Криму працює ряд діючих тут партій. Насамперед варто звернути увагу на компартійців, які, ставлячи перед собою завдання «розвінчання всіх буржуазно-націоналістичних рухів», «важливим напрямком політичної роботи всієї партії» вважають свою «критичну увагу» щодо Меджлісу (Коммунист Крыма. -2005. - №27). Всупереч очевидності, місцевий компартійний лідер Л. Грач у своїх промовах подає Меджліс як «центр мусульманського екстремізму в Криму», «джерело міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів» (Там само. – 2005.- №43). Допомогає кримським росіянам у їх «боротьбі з ісламістами» УНА-УНСО. Водночас, всупереч Меджлісу і Муфтіяту Криму, активно обстоює на півострові ваххабістські настрої «Ісламська партія Криму».

Приймаючи у себе витіснених з Росії мусульманських екстремістів, партія допомагає їм у придбанні на півострові будівель. Вона також приймає чеченських нелегалів. Під час пікетування російських представництв в Криму молодь партії виходить з гаслами «Русские умрут на земле Аллаха». На розкол кримськотатарського народу активно працює, діючи в Криму, Партія мусульман України. Хоч партія «Адалет» і співпрацює в дечому з Меджлісом, проте певну настороженість викликають її зв'язки із екстремістськими мусульманськими структурами Туреччини, зокрема діючою тут організацією «Сірі вовки». Не зовсім зрозумілою залишається природа діючої в Криму міжрегіональної організації «Арраїд», в структурі якої тут діє ісламська організація іноземних студентів «Архар». Хоч позитивної оцінки заслуговує її благодійництво серед обездолених кримських татар, підтримка, навіть фінансова, згідно спеціальної угоди Меджлісу кримськотатарського народу.

Загостренню внутріполітичної ситуації в Криму, пов'язаної з ісламським чинником, як вже вище зазначалося, сприяють надто агресивні дії незначної за кількістю своїх членів партії «Хізб ут-Тахрір». Шляхом перекидання своїх послідовників з місця на місце вона затіяла спробу поміняти в ряді кримських мечетей, в тому числі і в центральній «Кебір

Джамі» у Сімферополі, імамів, призначених ДУМК, на своїх. А оскільки місцева влада півострова діє не в особливій симпатії до Меджлісу і Муфтіяту, то при вирішенні колізійного питання хізбути одержували підтримку з боку прокуратури, навіть Комітету у справах релігій Автономії. Все це робилося з тією метою, щоб, як зазначав М. Джемільов, розділити кримських татар на «правильних» і «неправильних мусульман», «внести розлад в середовище нашого народу». Враховуючи світовий авантюрний досвід діяльності «хізбутів», голова Меджлісу наголосив: «І ось ці аморальні, неосвічені й хуліганістичні люди прагнуть диктувати мусульманам – кримським татарам свій світогляд і видавати при цьому себе за носіїв вищої істини... Нам потрібно знати, яку несуть небезпеку закинуті до нас ганебні й позбавлені здорового глузду псевдо ісламські, спрямовані на дискредитацію ісламу секти та організації» (Там само. – С. 23).

Духовне Управління мусульман Криму не має ніяких відносин з партією «Хізб ут-Тахрір». Муфтії Е. Аблаєв заявляє: «Кримські татари сьогодні єдині і ніяких партій в ісламі бути не може. В Криму 300 тисяч мусульман, а вони «Всесвітній Халіфат» будувати зібралися. В такий спосіб вони хочуть просто розколоти іслам Криму». Виступаючи на сесії Курултая, М. Джемільов наголосив на тому, що влада, замість спокійного спостереження за постанням «Хізб ут-Тахрір», мала б врахувати те, що ця спільнота «в багатьох країнах світу, в тому числі майже у всіх мусульманських, заборонена як терористична і антиісламська, що орієнтована «звільняти» мусульман від їх національної належності, культури, мови і національних традицій». Партія передбачає в нею створеному «Всесвітньому Халіфаті» залишити лише арабську мову, забезпечити життя за законами шаріату у її витлумаченні їх. Вона демонстративно виявляє свою зневагу до національного гімну, прапора, до багатовікових звичаїв і традицій кримськотатарського народу.

Проте, незважаючи на антимеджлісівську й антимуфтіятівську зорієнтованість «хізбів», Курултай кримськотатарського народу не відвернувся від них із міркувань того, що вони є співвітчизники кримських татар, що «вони і їх батьки разом зі всіма пережили жахи депортації й приниження режиму спецпереселенців в радянські роки», що вони боролися за повернення на свою батьківщину. «Вони також, як і багато інших співвітчизників, стають на своїй же батьківщині об'єктами дискримінації, позбавлення багатьох законних прав і це, зрозуміло, є сприятливим фактором для появи і посилення подібних течій», - зауважив М. Джемільов (Там само. – С.23). Подібну думку висловив нещодавно і Р.Чубаров, виступаючи проти підготовленого Верховною Радою Криму закону «Про заборону діяльності політичної партії «Хізб ут-Тахрір». «Вони себе ідентифікують прихильниками певної ідеї – тієї ж ідеї будівництва халіфату,- зауважує він. – У нас в країні, як і в будь-якому демократичному суспільстві, за ідеї не судять».

Фактом є нинішнє маневрування Меджлісу між різними течіями ісламу, різними мусульманськими партіями і країнами. У своїх зв'язках із суб'єктами ісламського світу він дотримується прагматичної вибірконості. Водночас Меджліс займаєх помірковану позицію і щодо інших політичних сил в Криму, стоїть «на принципах співіснування без насильства, без проявів агресії як методу досягнення своєї мети», вирішує питання «в рамках закону, традицій національного руху».

Відкривши протягом 2005 року практично у всіх поселеннях, де проживають кримські татари, свої громади, Муфтїят в такий спосіб поставив перепону появи там якихось інших мусульманських спільнот не підпорядкованих ДУМК. Груднева сесія Курултаю наголосила на тому, що мечеті мають бути заповнені істинними мусульманами, в тому числі й членами місцевих меджлісів. «В цих мечетях не повинні диктувати свої порядки прихильники занесених до нас із-за меж Криму різних сект». Тим самим була поставлена перепона й створенню на півострові громад ДУМУ, одна з яких вже офіційно діє тут. В такий спосіб створено також перешкоду й для подальшого зростання незалежних мусульманських громад (їх нині в Криму біля 50), появи якогось іншого від ДУМК управлінського центру.

Певно відчуваючи свою непопулярність на кримських теренах, лідери «Хізб ут-Тахрір» вже дещо по-новому прагнуть витлумачувати засади своєї партії. Так, Абдуселям Селяметов вже заявляє, що «ми в Криму нічого не збираємося будувати ніякого Халіфату, бо ж для цього тут немає умов. Ісламську державу можна створити лише в країні з ісламською більшістю. Ми визнаємо державу Україна, але ісламське законодавство має бути незалежним».

Складною для Криму є проблема працевлаштування молоді і переважно з кримськотатарських сімей, які є багатодітними. Невдоволення молоді своїм соціальним статусом виливається у невдоволення владою і колись може вибухнути її масовими акціями протесту. І тут варто враховувати ті масові невдоволення мусульман, які прокотилися Європою в 2005 році. Так, у Франції вони не були організовані заїзжими іммігрантами-екстремістами, як це подеколи кваліфікується, а чинилися народженими і зрослими вже у цій країні дітьми давніх її мешканців-мусульман, французами у громадянському розумінні (і всередині і зовні). Але тут спрацювала та політика кадрової упередженості щодо мусульман, яка, до речі, наявна і в Криму. Молодь з мусульманських сімей має право на життя і працю й не бажає бути гіршою від своїх ровесників іншої нації чи віросповідання. То ж не все, коли йде мова про мусульман чи їхні, навіть екстремістські, дії, слід пов'язувати з Бен Ладеном. Для цього є зримі, наявні також і в Криму, соціальні причини.

Проте гадаємо, що хоч ми й маємо явне невдоволення мусульманської молоді Криму своїм становищем, все ж повторити французьку ситуацію тут вона не зможе. По-перше, ситуацію в кримсько-мусульманській уммі контролюють і спрямовують значною мірою такі національні інституції

кримських татар як Меджліс і Муфтіят, чого Франція не має у її багатонаціональній мусульманській уммі. По-друге, безпорядки у Франції творили все ж вихідці не з корінного етносу цієї країни, а мусульмани Криму є корінним етносом півострова. По-третє, мусульмани Криму більш толерантні, більш цивілізовані, ніж французькі, а відтак вони до таких погромницьких дій, як у Франції, вдатися не можуть. По-четверте, бійня у Франції носила кимось організовану акцію – такого «кимось» в Криму не існує, бо ж різні дрібні мусульманські структури півострова не є настільки впливовими, щоб підняти якусь спільноту на всекримського масштабу акцію (хіба що локальну). По-п'яте, українським законодавством забезпечена правова підтримка соціальної рівності всіх громадян України без оглядки на їх національну чи релігійну належність. Питання лише в тому, як забезпечити дотримання гарантованих законом прав людини на різних рівнях її буття в українському соціумі. По-шосте, наша молодь, в тому числі й із мусульманських сімей, вихована школою і сім'єю на традиціях порозуміння, взаємодопомоги, навіть терпимості. Вона терпеливо чекає від держави оглядки на її проблеми і належного вирішення їх.

В Криму маємо нині ознаки тих процесів сецесії, які відбувалися перед тим, як з'явилися, з підспудного сприяння цьому Росії, такі «незалежні» держави, як Придністров'я, Південна Осетія чи Абхазія. Йде процес творення на частині української території суверенної кримської держави шляхом поступового відходу Автономії у різних сферах суспільного життя із-під унітарної влади української держави. Навіть ті (а їх було не так і багато) в Криму, хто вітав настання нової влади після Помаранчевої революції, мають нині повне розчарування в ній, бо ж фактично при владі в Україні ті, для кого проблеми кримотатарського народу нібито й не існують, ті ж регіоналісти, а чи ж перелицьовані під «Нашу Україну» ті, хто керував тут і в минулому. Ними ж готується реванш під час кожних чергових виборів до Верховної Ради, бо ж при пропорційній системі виборів, ненадання квот національним меншинам перемогу на півострові антиукраїнських і антитатарокримських сил відвернути практично неможливо. Відзначимо, що належно обґрунтовану і чітко поетапно визначену проукраїнську регіональну політику України щодо Криму, яка враховувала б питання його історії, етнічного різноманіття, мови, релігії та ін., українська влада не має і, створюється враження, не хоче мати.

Яка роль в цих процесах належить ісламу? Яка реакція його в Криму на них? При з'ясуванні цього питання слід враховувати те, яке місце займає ця релігія, на відміну від християнства, в житті людських спільнот. Якщо для християнина його релігія існує переважно у сфері побутово-домашньому і він абсолютно спокійно сприймає відокремлення Церкви від держави, бо ж ще Ісус Христос зазначав: кесарева – кесарю, а Боже – Богові, то для мусульманина іслам є синонімом його повсякденного, в тому числі й політичного, життя на різних його рівнях і в різних сферах. Відтак проблеми кримськотатарського народу не можна сприймати якось відокремлено від

його релігійності. Іслам є способом його діяння і мислення. То ж цілком закономірним і зрозумілим є поєднання в Криму діяльності Меджлісу кримськотатарського народу і Муфтіяту татар-мусульман. Як чинник історичної пам'яті, іслам тут служить засобом консолідації кримських татар, їх інтеграції. Він є також засобом духовної орієнтації цього народу. Зрозуміло, що за такої функціональності ісламу в житті кримських татар вони будуть ближчими до своїх одновірців із-за кордону. Україна за цих умов постає для них чимось чужим, навіть спільником невірних. То ж цілком зрозумілим став факт, що при вирішенні питань буття кримськотатарського народу його Меджліс вимушено звернувся до Європейських інституцій. Кримські татари українській владі перестають довіряти і вірити.

Все це зумовлює необхідність позитивної налаштованості Української держави на іслам, забезпечення кримським татарам можливості сповідувати вільно свою віру, яка для них, при відсутності якоїсь своєї державно узаконеної політичної інституційності, слугує єдиним засобом збереження і утвердження своєї національної ідентичності. Іслам постає тут як засіб мобілізації політичної активності кримськотатарських мас в їх боротьбі за відродження національно-культурної автономії. Установки на таке творення тут не пов'язані з ідеєю утворення на півострові якоїсь ісламської держави. Народ просто, щоб не асимілюватися, не втратити свою самобутність, потребує чинників, навіть в політичній формі виражених, свого самозбереження.

Фактом політичних реалій Криму є активне підключення Муфтіяту кримських татар до політичних акцій Меджлісу, придання цим акціям кримськотатарської ісламської орамленості. Це співдіяння, за умов використання російською спільнотою півострова Московсько-Православної Церкви як духовного оформлювача своїх інтересів, перетворює Крим в конфліктогенний регіон міжконфесійних відносин. Політичний чинник тут всіляко розпалює міжконфесійне протистояння. Наявна серйозна конфліктогенність в кримському суспільстві постає однією з причин радикалізації ісламу на півострові. Державно-релігійна довільність при фаворизації Московсько-Православної Церкви, яка твориться на очах у кримських мусульман, сприяє (і це можна зрозуміти) навіть консолідації частини їх щодо ідеї побудови в Криму своєї мусульманської держави.

Складність процесів ісламського відродження в Криму зумовлює саме реінтеграція цієї релігії після повернення її носіїв у вже сформоване протягом півстоліття на півострові винятково московсько-православне середовище. Якщо не брати до уваги 2005 рік, коли кількість організацій мусульман в Криму зросла майже на 600 і нині становить понад тисячу на противагу 560 московсько-православним, то в передуючі роки кількість мусульманських спільнот в Криму поступалася московсько-православним десь на 25%. Враховуючи це, влада мала б вирішувати питання релігійного життя без якихось симпатій-антипатій. А оскільки цього немає, то як зауважує той же А. Булатов «ситуація у сфері міжконфесійних відносин не далека тут від

критичної точки і якась незначна спровокована акція може постати детонатором серйозного конфлікту в Криму» (Голос Криму.- 2005.-№47).

Україна має належно оцінити і враховувати те, що як Меджліс, так і Муфтіят кримськотатарського народу у свій спосіб обстоюють її суверенність на її ж територіях, право на своє національне самовизначення і цілісність як держави. Саме кримські татари вводять у своїх національних школах в Криму обов'язкове вивчення української мови. Разом з тим, не потураючи забаганкам УПЦ Московського Патріархату на єдине представництво Православ'я в Криму, Муфтіят ДУМК вийшов із міжконфесійного об'єднання «Мир – дар Божий», посилаючись на те, що одним із співголів організації має обов'язково бути єпископ Церкви Київського Патріархату і до об'єднання мають входити в ролі активних членів представники власне українських церков – Греко-Католицької і Київського Патріархату.

Враховуючи проукраїнську налаштованість кримських татар, російські політтехнологи всіляко розкручують ідеї антиукраїнської їх налаштованості. Саме з їх подання в документі VI Курултаю міжнаціонального об'єднання тюркської молоді з'явилися слова, що «українська держава сприяє в Криму системі апартеїду» щодо кримськотатарського народу. Під впливом цих агітацій молодіжна ісламська організація виступила за створення на півострові своєї державності і визнання кримських татар на ньому титульною нацією.

Оскільки владні органи як Криму, так і України виявляють неспішність, а то й байдужість до вирішення проблем повернутого із висилки кримськотатарського народу, то цю функцію цілком виправдано перебрав на себе Курултай як представницький орган цього народу, а в перервах між його зібраннями – Меджліс. Якщо на перших порах діяльності цієї фактично політичної інституції муфтіят мусульман Криму діяв відсторонено від неї, а муфтії Ефенді Ібрагімов всіляко протидіяв будь-яким впливам Меджлісу на духовне життя мусульман, то з 1995 року новий глава ДУМК Нурі Мустафаєв виступив за активну участь мусульман Криму у вирішенні політичних проблем національного руху кримських татар. Таку ж лінію відносин Меджлісу і Муфтіяту активно проводить і нинішній очільник ДУМК Еміралі Аблаєв. Керівники Меджлісу зустрічаються з державними діячами мусульманських країн, керівництвом всіляких міжнародних мусульманських організацій. Меджліс запрошують на різні міжнародні форуми мусульман, він має свої представництва у ряді мусульманських країн.

Відносини Меджлісу і Муфтіяту нагадують принцип функціонування державної релігії. Курултай практично визначає форми діяльності мусульманських спільнот. Він, згідно Статуту ДУМК, має право відсторонювати будь-кого, в т.ч. й муфтія, якщо має місце порушення світських чи релігійних канонів, виявляється прагнення нехтувати особливостями менталітету кримськотатарського народу, спроби розчинити

татар в середовищі інших народів. «В разі нав'язування чужих звичаїв і розпалювання чвар на ґрунті віри кимось з членів Муфтіяту, - зауважує М. Джемільов, - мусульмани залишають за собою право вивести із складу Муфтіяту будь-коли». В Муфтіяті тепер є постійний представник Меджлісу із широкими повноваженнями. Відтак, вирішення проблем внутрішнього життя, зв'язків із зарубіжними мусульманськими структурами стало узгоджуватися. Таке поєднання дій має для кримськотатарського народу свої позитивні вияви. Насамперед, це служить засобом протидії всіляким його розколам, відверненню проникнення в його середовище небажаних тенденцій, зокрема ваххабізму. Іслам слугує для Меджлісу засобом етно-політичної мобілізації, зв'язку із мусульманським зарубіжжям, виокремлення кримсько-татарського народу із слов'янського світу і збереження його в інославному оточенні. Як це слушно зауважила дослідниця кримського ісламу Е. Муратова, «в Криму іслам виконує роль символу в націоналістичних проєктах Меджлісу, в політиці якого відчувається певна чітка межа, що відокремлює широку сферу загально-мусульманської духовності, солідарності, культури від завдань організованого національного руху, від його політичної програми. Установка на відродження національної державності не пов'язана з ідеєю створення ісламської держави в Криму».

Але водночас наявне і якесь подвійне розуміння самого ісламу його лідерами в Криму. Якщо одні з них, зокрема в керівництві Меджлісу, вбачають своєрідність кримського ісламу в його народності, включенні в нього традиційних духовних особливостей кримськотатарського народу, то інші, в тому числі й муфтії Еміралі Аблаєв, заявляють, що «не може бути ні «кримського ісламу», ні «арабського», ні «турецького». Іслам може бути лише єдиним». Зрозуміло, що така інтерпретація ісламу залишає простір для діяльності на кримських теренах різних зарубіжних мусульманських місіонерів, насадження ними тут, із-за незнання особливостей ментальності кримських татар, ісламу у великому різноманітті наявних нині в світі його виявів. Цим можна пояснити зокрема те, що в Криму, поруч з громадами, які підпорядковані ДУМК, існують також громади ДУМУ, є симпатичні Партії мусульман України, яка, як відомо, підтримується Духовним Центром мусульман України.

Іслам дійсно не може бути кримським у його віроповчальній системі. Проте віддаленість від ісламських центрів і тривала відсутність зв'язків з ними, співіснування поруч з християнськими конфесіями, активний вияв в повсякденному житті татар їх побутових і сімейних традицій та обрядів все ж витворило те, що цей іслам по праву називають тут народним, кримськотатарським.

Фактом є те, що процес ісламського відродження кримськотатарського народу має дещо заполітизований характер, оскільки цей процес тісно пов'язаний з прагненням кримських татар віднайти для себе в якихось формах свою національно зорієнтовану суспільну інституалізацію. Певно тому, визнаючи позитивну роль ісламу в етнічній мобілізації

кримськотатарського народу, Меджліс всі свої політичні акції проводить водночас і під ісламськими гаслами солідарності з використанням при цьому ісламської символіки. Проте, сприймаючи етнізацію кримського ісламу, Меджліс водночас прагне не допустити його повну політизацію. Так, він всіляко протидіяв налагодженню зв'язків ДУМК з Партією мусульман України, яка в роки своєї діяльності всіляко використовувала іслам як засіб ідеологізування сепаратистських рухів, протидії незалеженню України. Меджліс разом із Муфтіятом всіляко протидіють процесу російського оправославлення Криму. Виявами цього зокрема був відомий «хрестоповал» 2000 року, протидія побудові московсько-православних храмів на історично значимих земельних ділянках півострова, співпраця ДУМК із кримською єпархією Київського Патріархату та ін.

На четвертій сесії IV Курултаю кримськотатарського народу, яка відбулася в грудні 2005 року, особливий акцент було зроблено на несприйнятті цим народом релігійно-політичних вчень ваххабістів і партії «Хізб ут-Тахрір», оскільки проблеми відродження рідної мови, відбудови національної культури, відродження національних прав та інше їх абсолютно не хвилюють, а «витлумачення ними тих чи інших сторінок Корану доходять до крайнього примітиву і вражає повною відсутністю якоїсь розумної логіки» (Доклад председателя Меджлиса...- С.19-22).

Що ж сприяє загостренню в Криму міжконфесійних і внутріісламських колізій? Назвемо передусім зовнішні чинники, бо ж вони нині постають основним фактором дестабілізації ситуації в ісламі Криму. По-перше, це пильна увага ісламських країн, а то й мусульманських партій зарубіжжя, до спільнот мусульман Криму і прагнення в той чи інший спосіб знайти серед них своїх послідовників та однодумців (часто навіть всупереч інтересам Муфтіяту півострова). По-друге, вибіркова і прагматично зорієнтована гуманітарна і фінансова допомога різних зарубіжних мусульманських інституцій та спільнот. По-третє, міжнародні зустрічі із представниками різних ісламських держав та інституцій за їх запрошенням, агітаційні приїзди до Криму з місіонерським покликанням представників від різних мусульманських держав і об'єднань. По-четверте, підготовка імамів в мусульманських університетах чи медресе зарубіжжя з відповідно сформованими установками, а то й відповідно заангажована підготовка їх викладачами із зарубіжжя у відкритих в Криму за допомогою якихось закордонних спільнот мусульманських навчальних закладах. Поява в Криму мусульманських спільнот, які займають опозиційну позицію щодо ДУМК, зумовлена навіть насамперед саме зовнішніми чинниками, зокрема конкуренцією між собою таких мусульманських країн як Туреччина і Саудівська Аравія. Якщо перша побудувала на 2005 рік в Криму 16 мечетей і дала освіту 27% імамів, то друга побудувала на цей час мечетей аж 29. Але причетність другої до побудови третини мечетей у Сімферопольському районі спричинила формування тут Об'єднання незалежних мусульманських

спільнот, які відмовляються визнавати над собою верховенство муфтіяту ДУМК, навіть хотіли відібрати собі нинішню соборну мечеть в Сімферополі.

Внутрішніх чинників дестабілізації ситуації в ісламі Криму ще більше. Насамперед це недосконала державна політика України у сфері релігії і міжконфесійних відносин, а то й взагалі відсутність в Українській державі науково обґрунтованого бачення проблем ісламу. Негативні наслідки спричинює також втручання в релігійне життя політичного чинника, зокрема мусульманських партій, привнесення в нього під різними приводами інтриг і протистоянь. Варто наголосити водночас і на розмитості релігійних традицій мусульман Криму, наявності серед кримських татар різних маргінальних груп, що створює сприятливий ґрунт для походеньок по ньому різних течій ісламу. Відчувається також дефіцит осіб з належною мусульманською освітою. Позначається на ситуації в ісламі Кримської Автономії і поєднання тут релігійних питань із соціальними, економічними, політичними, етнічними, особливо налаштованість кримських росіян на приєднання півострова до Росії, сутички їх із татарами з різних приводів, їх упередженість щодо цього народу, в також надмірні дії щодо мусульман при різних конфліктах представників силових структур, ігнорування проросійською владою питань виділення землі татарам, їх трудовлаштування, освіти рідною мовою та ін.

Активізації ісламу в політичній сфері сприяє невирішеність ряду його проблем, зокрема: неповна реституція майна, відібраного із-за депортації кримських татар і заборони на діяльність мусульманських громад; ігнорування кримських татар і мусульманських спільнот при проведенні державних акцій; невиділення земельних ділянок для побудови мечетей; відсутність на рівні локально-державних свят Курбан-байрам і Ураза-байрам; коопераційна модель відносин влади з Московсько-Православною Церквою і сепараційна – з ДУМК; використання з метою «обґрунтування» права на приєднання Криму до Росії російсько-церковного чинника й ігнорування ісламського при визначенні права кримських татар на свою культурну автономію тощо.

Відтак українська влада має думати не над тим як асимілювати Крим в Україну, що звучало в деяких неконкретизованих заявах Президента В.Ющенка, а як гарантувати національну суверенність кримських татар в Українській державі. Кримських татар водночас не влаштовує і прагнення Києва вирішувати їх проблеми, виходячи з того, що вони є однією з національних меншин Криму, тобто нарівні з меншинами німців, греків, болгар, інших, а не корінною народністю півострова. Як зауважив М. Джемільов, «слід враховувати й колективні права народ. Україна має забезпечити кримських татар рівними правами з іншими – в мовному питанні, в представництві в органах влади».

Кримські татари в цей складний для України час постали на півострові єдиною силою, яка не сприймає ідею ліквідації України як самостійної держави. «Є сили, які взагалі не хочуть нас розуміти, хочуть приєднання

України до Росії, - зауважує глава Меджлісу Мустафа Джемільов.- З ними у нас спільної мови бути не може» (Україна молода. – 2005. – 2 листопада). Водночас кримські татари підтримують інтегрування України в Європейські структури.

Проте, визнаючи півострів невід'ємною складовою Української держави, кримські татари водночас сприймають насторожено прагнення Києва провести українізацію півострова без врахування його історичного минулого і нинішнього етнічного складу. Крим все ж є історичною Батьківщиною для кримських татар.

Ігнорування українською владою інтересів кримськотатарського народу, його намірів до самовираження і протидію асиміляції в російську більшість спонукає керівництво Меджлісу до пошуку самостійних шляхів виходу із запрограмованого російськими імперіалістами подальшого розвитку Криму, пошуку своїх шляхів виходу на міжнародний рівень. Тут для них значимою є співпраця із Міністерством у справах релігії Туреччини, яке стало репрезентувати їх інтереси у різних європейських структурах.

Туреччина, як вже зазначалося вище, надає кримським татарам матеріальну допомогу у сфері освіти й культури, забезпечує навчання кримськотатарської молоді в навчальних закладах цієї країни. Допомога надається не лише у сфері світської освіти, а й релігійної. Туреччина допомагає кримським татарам у будівництві мечетей.

З одного боку, можна лише вітати орієнтацію кримських татар на Туреччину, бо ж знаємо, що в цій країні сприймається не лише мусульманська, а й європейська, навіть китайська і японська культура Туреччина – світська країна. В ній релігія відокремлена від держави, діють світські закони, наявні світські суди, а не суди шаріату. Тут визнається рівність чоловіка і жінки, існує доступ до сучасних здобутків культури, зокрема літератури, телебачення. Позитивним є й те, що турецька версія ісламу (а ми знаємо що для цієї релігії нація як така не існує) є не настільки зденационалізованою, як іслам, скажімо, арабського світу. Вона визнає національні форми буття духовності. З цього приводу заступник муфтія Криму З. Куртнезір заявив: «Те, що добре арабам, нам не підходить, у нас свої традиції, що склалися віками. Релігію батьків слід берегти. А так звані ваххабіти – це неграмотні люди, далекі від релігії. Вони схоплюють лише те, що лежить на поверхні – бороди та ін.». Сприймаючи іслам в його європейському одягненні, кримський татарин відтак може відчувати себе водночас і мусульманином і кримським татариним, тобто за допомогою ісламу певним чином самоідентифікуватися. Гадаємо, що співпраця з Туреччиною кримським мусульманам в цьому не завадить.

Меджліс кримськотатарського народу віддає перевагу орієнтаціям на турецький, а відтак західноєвропейський іслам в силу дії ряду чинників: 1. ця форма ісламу дає можливість враховувати національні проблеми його поширення і сприйняття, зберігати його національні самовияви, як в Криму говорять, «народний іслам»; 2. мати імамами й неналежно освічених осіб, з

елементарним рівнем підготовки (в Криму нині лише 25% імамів мають спеціальну освіту); 3. орієнтація лише на одну із традицій ісламу слугує духовним підґрунтям єдності кримськотатарського народу.

Проте, з іншого боку, орієнтація кримських татар на Туреччину приховує в собі й можливі в перспективі деякі небажані процеси. Кримськотатарська етнічність близька до турецької. Вони мають спільну тюркську основу. Відтак Туреччина буде зацікавлена у створенні в Криму якоїсь кримськотатарської автономії, а то й з часом і самостійної держави. Це дасть їй більший простір мати в перспективі півострів під своїм контролем і впливом. Певно цим можна з'ясувати ту увагу, яку приділяє Туреччина кримським татарам. Все це – хочемо ми того, а чи ж ні, але при певній байдужості Києва до проблем кримськотатарського народу - формуватиме у нього відцентрові щодо України позиції.

Характерно, що в Криму прагнуть віднайти свої інтереси й деякі інші країни мусульманського світу, зокрема Саудівська Аравія, Алжир, навіть Іран. Кримські терени служать полем активної діяльності їх місіонерів і благодійників. Знаючи, що зарубіжне мусульманське місіонерство спричинює розколи в кримськотатарській уммі, відмовитися повністю від допомоги зарубіжних ісламських організацій, мусульманських країн Меджліс не може. Це насамперед тому, що кримські татари не мають ще належної матеріальної бази для вирішення складних проблем свого життя. До того ж, Муфтіят не має достатньої кількості свого кваліфікованого ісламського духовенства, яке контролювало б процес духовного відродження кримських татар після повернення їх з депортації.

З врахуванням цієї ситуації Меджлісу кримськотатарського народу приходиться «маневрувати» між різними країнами ісламу. Усвідомлюючи загрозу національному буттю кримських татар радикализованого ісламу, Меджліс у своїх зв'язках із суб'єктами мусульманського світу дотримується вибіркості.

Маємо визнати те, що домінуючу роль в житті кримськотатарської спільноти інтелектуалізований іслам відіграти нині не може, бо ж мусульманське духовенство Криму ще не постає як самостійний соціальний прошарок кримськотатарського народу. Насамперед це тому, що його не так і багато. Окрім цього, не визначений ще соціально-юридичний статус імамів мусульманських спільнот, які, як правило, призначаються Муфтіятом за погодженням із Меджлісом. До того ж, як це засвідчують виборчі перегони, вони займають часом відмінні суспільно-політичні позиції, хитаються між установками різних інституцій ісламу.

Відтак, інтерес мусульман Криму до демократії (і налаштованість навіть на деяке обмеження її у сфері свободи віросповідань) можна найкраще зрозуміти, маючи чітке уявлення про реальність, в якій живуть кримські татари. Держава надала їм свободу релігійного вибору відповідно до їх національної традиції, але вона не створила умови вільного практикування ісламу. На завершення можна сформулювати таку закономірність: чим

менше Українська держава цікавиться долею кримських татар, тим меншу підтримку одержує вона з їх боку, тим більшою є тяга їх до власної автономії, а то й самостійної державності. Враховуючи національну картину Криму, на півострові має бути не політика українізації, а українства й деоросіянення. Хоч українці тут становлять 24%, вони не мають піддаватися асиміляції, а, підтримувані іншими етнічними громадами, мають постати тут фактором стабілізації суспільного життя, формувати на півострові багатонаціональну спільноту, поєднану єдиною метою і толерантністю відносин.

Досвід функціонування ісламу в Криму і відносин з ним тут влади засвідчує необхідність зміни в Україні концепції державно-церковних відносин на концепцію державно-конфесійних відносин. Українська держава має враховувати у своїй діяльності особливості функціональності мусульманської релігії в Криму. Відносини між державою і ісламськими спільнотами мають бути партнерськими. Насамперед їй слід сприйняти як органічний вияв специфіки ісламу поєднання діяльності Меджлісу кримськотатарського народу і Муфтіяту кримських мусульман. Це не є політизація, як дехто кваліфікує цю єдність дій, це не кишеньковість Муфтіяту щодо Меджлісу, а об'єктивний чинник самозбереження народу в несприятливому для нього оточенні, відпирний засіб всілякій протидії його прагненням до здійснення сподівань, які він мав, вирішивши повернутися на свою історичну батьківщину із депортації. За нинішніх умов поява і діяльність в Криму будь-яких мусульманських партій, інших мусульманських спільнот, ніж тих, що підпорядковані ДУМК, матиме згубний наслідок для здійснення перспективних побажань кримських татар. То ж навіть реєстраційна підтримка органами державної влади Криму мусульманських спільнот, які протистоять Муфтіяту кримськотатарського народу, працює на його роз'єднання тоді, коли потрібна йому єдність зусиль.

Формуючи свою специфічну концепцію відносин до ісламу як релігії, Українська держава мала б насамперед сприйняти його як органічну складову свого релігійного поля, одну з традиційних релігій української землі. Варто також позбутися підходу до ісламу як релігії, яка нібито утримує в собі якусь потенційну небезпеку, а дивитися на неї як на одну, поруч з християнством, духовних сил, що може слугувати культурному і моральному відродженню України з великим різноманіттям її намірів щодо входження після 350-річної колоніальної неволі в світ європейської цивілізації. То ж іслам слід не витіснити із суспільного життя, а спрямовувати його активність в русло інтересів України. Можливо, що окрім загальноукраїнської державної концепції ставлення до ісламу мали б право на своє самостійне існування й регіональні концепції, зокрема кримська і донецька.

Нас мають турбувати не лише внутріісламські проблеми, як і виявляються в гострому протистоянні різних управлінь конфесії, а й відносини її з іншими релігійними спільнотами, зокрема із Московським Православ'ям, яке в Криму є ледь не державною релігією. Якщо кримські татари прагнуть поновити історичну справедливість на своїй батьківщині й

розбудувати свою релігійну мережу до рівня принаймні хоч до департаційного часу, то єпархія УПЦ МП Криму прагне закріпити за собою в Автономії провідний статус, поводить себе як господарка ситуації, одержуючи у всьому підтримку керівництва АРК. Наставивши в рік 2000-річчя Різдва Христового на перехрестях доріг Криму хрести, Московська Церква спровокувала цим влаштований татарами «хрестоповал», вихід ДУМК з міжконфесійної організації «Мир – дар Божий», в якій співголовили митрополит Лазар (УПЦ МП) та муфті мусульман Криму Еміларі Аблаєв, й небажання ДУМК туди повернутися, поки в цій організації не будуть представлені своїм місцевим керівництвом Церкви Київського Патріархату і Греко-Католицька з одночасним входженням до співголівства єпископа УПЦ КП. Відтак суперечності між етнічними елітами Автономії перенеслися у сферу міжконфесійних відносин. Якщо спочатку конфлікт в Криму мав переважно соціально-економічний характер, то тепер він набрав й етноконфесійного характеру. Як вище зазначалося, президенський передвиборчий марафон 2004 року і втручання донеччан в кримські проблеми його ще більше загострив. Бо ж якщо Православна Церква Московського Патріархату при цьому явно виявляла проросійський настрій і прагнення зрештою йти на будь-який, але союз з Російською Федерацією, то мусульмани Криму своєю більшістю висловилися за єдність Української держави.

Водночас постає неоднозначним і вплив міжнародного ісламу, його різнокраїнних інституцій на мусульман Криму. Допмагаючи їм в розбудові ісламської інфраструктури, зарубіжні організації виявляють суперництво у впливі на своїх одновірців в Криму, а відтак спричинили послаблення колишньої єдності кримських татар. Вони вже, всупереч волі Меджлісу і кримського муфтіату, виявилися поділеними на прихильників помірковано-консервативних і фундаменталістсько-радикальних поглядів. В середовищі кримських мусульман появився радикальний варіант ісламу, що вже організаційно оформлений в біля 40 незалежних від ДУМК громад і незареєстровану (але діючу) партію «Хізб ут-Тахрір». Хоч на сьогодні ДУМК ще контролює ситуацію в мусульманському світі Автономії, проте практична політика органів місцевої влади щодо мусульман, як це аргументовано і незаангажовано показує у своїх публікаціях відомий ісламознавець М.Кирюшко, сприяє подальшій радикалізації останніх. А це є: повільне розв'язання економічних і правових проблем облаштування кримських татар, зокрема падіння життєвого рівня; неконкурентноздатність сільських господарств регіонів мусульманського заселення, недоступність для них кредитування; нерозв'язана проблема вакуфних земель тощо; підхід до вирішення цих проблем з позицій законодавчої рівності, а не на основі відновлення справедливості; високий рівень безробіття, особливо серед молоді з мусульманських сімей; різний підхід влади до Московського православ'я (партнерський) й ісламу (сегрегаційний); помітний ісламофобський підтекст засобів масової інформації; культурна та

економічна монополія росіян на півострові; бездіяльність і певна поступливість влади (як прикрита форма помсти з її боку ДУМК за його проукраїнську орієнтацію) щодо наявних вже проявів радикалізму в мусульманському середовищі; недоступність або відсутність представництва кримських татар в органах влади та ін.

Названі вище чинники сприяють політизації та радикалізації життя мусульман в Криму, загостренню міжконфесійного протистояння між московським православ'ям і кримськотатарським мусульманством. Щоб недопустити появи і розгортання ідеї ісламської державності в Криму (а, до речі, ідеї «ісламського халіфату» вже підкидають радикали), українська держава мала б вирішити обстоювану Меджлісом кримськотатарського народу ідею культурно-національної автономії, що б сприяло формуванню серед мусульман півострова українофільських настроїв, орієнтацій на зміцнення єдності України.

Органам влади доцільно ініціювати і сприяти налагодженню ісламо-християнського діалогу в Криму і в Донбасі, поклавши в основу успішно зреалізовану в російському Татарстані концепцію «різноманіття та єдності». Тим більше, що 56% опитаних мусульман вважають потрібним такий діалог, а 56,37% виявляють шанобливе ставлення до християн. Варто було б вже вирішити питання повернення мусульманам колишніх їхніх культових споруд, запрошувати не лише православних, а й представників мусульманських спільнот на різні офіційні заходи або взагалі не запрошувати на них представників жодної конфесії, ввести в Криму у статус державних і деякі мусульманські свята (зокрема, Ураза-байрам та Курбан-байрам), уможливити дотримання мусульманином приписів ісламу в його повсякденному житті тощо. Важливо пом'якшити з інформативної подачі ЗМІ наявну напругу у відносинах в Криму між московсько-православними і мусульманами, зняти ту конфесійну упередженість щодо ісламу, кримськотатарського етносу, яка ще порівняно часто зустрічається на шпальтах газет, сторінках телепередач.

Важливо частіше в засобах масової інформації – як релігійних, так і світських - вміщувати матеріали антитерористичного спрямування з осудом ідеології і практики радикальних та екстремістських мусульманських течій. Заслугує більших критичних оцінок ідеологія Партії звільнення (Хізб аль-Тахрір), поширюваний якою проект Ісламської Конституції кримського халіфату ділить людей на вірних і невірних, закликає до насилля щодо останніх. Відзначимо, що активною пропагандою ідей мусульманського радикалізму в Криму займаються іноземні студенти (переважно із мусульманських країн), яких за даними ГУ МВС України в сімферопольських вузах нині біля 650. То ж державним органам слід було б проконтролювати, з якою метою приїждять на навчання молоді люди з арабських країн до кримських вузів, ввести державну реєстрацію тих, хто приїждить в нашу країну для місіонерської роботи, і проконтролювати, чи не є вони носіями радикального ісламізму. Такий захід не знайшов би якогось

засудження навіть з боку самих мусульман, бо ж під час соціологічного опитування 73% респондентів заявили, що вони не сприймають будь-яких терористичних дій під гаслом ісламу, а 11,54% виявили свою невизначеність в цьому.

Нестабільність релігійного життя мусульман України прагнуть всіляко використати в своїх цілях зарубіжні ісламські центри та організації. З цією метою їх діяльність спрямовується на приховане підпорядкування керівних організаційних структур українських мусульман своїм об'єднанням, перенесенням із-за кордону на українські терени того протистояння, яке існує між різними напрямками і течіями в ісламі закордоння. Це, зокрема, проявляється в паралельному місіонерстві зарубіжних мусульманських структур. Для насадження своїх поглядів місіонери стали широко використовувати організовані ними літні табори для молоді, де, окрім вивчення Корану, викладаються основи віровчення ісламу, які не завжди співпадають із традиційними поглядами мусульманської спільноти України.

Вибірковим є також підхід Королівства Саудівської Аравії при визначенні пілґ для паломників з України. Перевага при цьому надається вірним з громад кримського регіону, орієнтованим на зовнішньополітичний курс КСА, яке зазнає ваххабістських впливів протягом всього часу їх перебування на паломництві.

Вважаємо також, що формування в Криму українського соціокультурного простору, забезпечення нормального функціонування тут власне українських церков - УПЦ КП та УГКЦ (як і українських культурницьких центрів) сприятиме формуванню толерантного ставлення мусульман до державотворчих процесів на кримських теренах, ефективній інтеграції кримськотатарської спільноти в українське суспільство, зменшенню ступеню політизації ісламського середовища в АРК.

Президент В.Ющенко чомусь прагне об'єднати лише православні церкви країни. А між тим варто звернути увагу і на проблему єдності мусульман України. Зрозуміло, що організаційно поєднати іслам кримських татар, що часто зветься «народним», з ісламом татар волзьких, інших національних меншин практично неможливо, але досягти толерантності відносин їх спільнот можна. Можливим є створення Єдиного Духовного Центру мусульман України, в якому б співголовами були глави офіційно зареєстрованих Держкомнацрелігій мусульманських управлінь. Центр мав би працювати на піднесення авторитету ісламу в країні, подання його як складової культурного життя багатонаціонального народу України. Певно що із-за особистих амбіцій керівники мусульманських центрів не здатні самотійно вийти на позицію діалогу і порозуміння. Тут потрібна посередницька роль держави, а не партій, бо ж вони, зокрема Партія мусульман України, розглядаються як спільноти певних олігархів, а за визначенням кримського Муфтіяту – «партія ворогів мусульман Криму».

Будуючи громадянське суспільство і прагнучи ввійти в Об'єднану Європу, нам не слід релігійний чинник хоч в якійсь формі актуалізувати в тій

чи іншій сфері суспільного життя (наприклад, в освіті чи в Армії), бо ж це обов'язково пов'язане із виокремленням до рівня державної чи фаворизованої тієї чи іншої конфесії. Інші за цих умов будуть певною мірою обділені, а то й упосліджені. Серед останніх виявиться й іслам як релігія етнічних меншин. Зрозуміло, що такий стан не влаштовуватиме мусульманські спільноти, а це буде сприяти появі ґрунту для екстремістського ісламу.

Варто продумати також форми можливої матеріальної допомоги мусульманським громадам, насамперед у будівництві мечетей, підготовці в Україні для конфесії духовних кадрів. Останнє особливо важливо, бо ж, як засвідчує досвід, навчання в зарубіжжі молоді з України має дві вади. З одного боку, випускник закордонного медресе не знатиме мусульманських традицій вітчизняного ісламу, може зазнати впливу різних екстремістських вчень, а відтак після повернення вноситиме різні колізії у відносно спокійне життя української мусульманської (в тому числі й кримської) умми. З другого боку, мусульманська молодь наша не має ще належної підготовки (зокрема – знання мов) і матеріальних засобів для навчання за кордоном (та й не всі звідти повертаються на вакантні місця імамів). То ж відкриття Кримським і Київським муфтїятами в Україні мусульманських університетів певною мірою вирішить кадрові проблеми спільнот України.

Під час закриття релігійних організацій в роки Радянської влади часто при цьому руйнувалися й культові споруди. Відтак реституцію церковного майна не можна зводити лише до передачі конфесіям наявних культових будівель. Держава мала б виплатити конфесіям вартість і зруйнованих об'єктів в таких розмірах, що давало б можливість їм вибудувати споруду попереднього її функціонального призначення. Тоді не прийшлося б релігійним спільнотам старцювати в пошуках спонсора чи то в Україні, а чи ж в закордонні.

10. ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ ОКУЛЬТИЗМУ І ПОЗАВІРОСПОВІДНОЇ МІСТИКИ

Розвиток України на її перспективу пов'язаний переважно із *просуванням до Європи*. Ми прагнемо трансформуватися відповідно до європейських стандартів. Це вимагає від нас толерантного ставлення до нетрадиційних релігій, повагу до інакомислення, захист позаконфесійних вірувань і різних нетрадиційних спільнот. На нас також впливають і *глобалізаційні процеси*, які створюють в Україні нові надпотужні організаційні, технічні й фінансові можливості для створення або запозичення нових вірувань – як з інформацією, що поширюється за